

NESİMÎ ÜZERİNE NOTLAR *

İBRAHİM OLGUN

Nesimî'nin kendisini geniş halk kitlelerine kabul ettirmesi, şiirlerinde lirik ve tasavvufî öğelerin güçlü ve coşkulu bir aşk ile yüğürlmüş bulunması, dilinin arılığı, onun kendi çağında da, kendinden sonra gelenler arasında da çok etkili bir şair olmasını sağlamıştır.

Rahmetli Prof. Fuat Köprülü'nün, "Fuzûlî de dahil olmak üzere bütün Azerî şairleri iki asır onu kendilerine mukteda bildiler; bu asırlar esnasında yetişen Azerî şairlerinin ekseriyetle Hurufîliği kabul etmelerinde Nesimî'nin büyük tesiri olduğu gibi; hatta Fuzûlîde bile lisan, eda, tarz-ı tahassüs itibariyle onun nüfuzu pek kolay tefrik ve teşhis olunabilir" demesi, onun bu etkisini çok iyi bir biçimde yansıtmaktadır¹.

Tasavvuf coşkusu, sanatkârane bir anlatım gücü ve çağının kültürünü yansıtan yapıtlarıyla yaşadığı çevredeki klasik Türk şiirine bir canlılık vermiştir. Açık düşünceli çağdaşlarını da etkileyerek insancıl yapıtlar meydana getirmiştir. Arap ve Fars dilleriyle yazdığı gazel ve rubailer etkisinin daha yaygın olmasını sağlamıştır. Böylece sesini gününün güç koşulları altında Arabistan sınırlarından, bütün önasya ve Kafkaslardan, Orta Asyaya dek duyurmayı başarmıştır.

H. 904 (1498)de Sultan Hüseyin Baykara'nın sadarete (başbakanlığa) atadığı Emîr Kemâleddin Hüseyinî'nin "Mecâlisü'l-Uşşak" adlı yapıtında 48. Meclisin Nesimî'ye ayrılmış olması, onun Orta Asya'daki ününü ve etkisini gösterir.

Çağatay lehçesiyle şiir yazan ozanların en güçlüsü olan Ali Şîr Nevâî, ünü ve yapıtları Horasan ve Maverâünnehir'de Çağatay ozanları arasında yayılmış olan Nesimî'den söz ederken Irak ve Rum (Anadolu) halkının onu

*Bu yazının birinci bölümü Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-BELLETEN 1970'de yayımlanmıştır.

¹ Köprülü M. Fuat, Fuzûlî, Hayatı ve Eseri, Yeni Şark Kütüphanesi, İstanbul, 1924, s. 10.

eşsiz bir şair saydıklarını söyleyerek: “Türkmânî ve Rûmî dillerinde şiir söylediğini belirtmiştir”².

Nesimî'nin sûfiyane şiirlerinin Orta Asya'da çok sevildiğini ve okunduğunu Wambery de bildiriyor³.

Hiç kuşkusuz, onun en çok etkisinde kalanlar mistik şairler ve özellikle Hurufî şairleridir.

Yapıtlarında Nesimî'nin anlatım biçimini başarıyla yansıtan öğrencisi Refiî, *Beşaretnâme*'sinde üstadından şu beyitlerle söz etmekte ve onu kurtuluşunun, gerçeği bulmasının biricik nedeni bilmektedir:

Bana olaldan Nesimî dest-gir
Secde eyler karşıma bedr-i münîr
Ermeseydi Hak Naîmî'nden Nesimî⁴
Bize yol göstermeseydi ol kerîm
Cahil ü mahrum u sergerdan idüm
Bu harâbâtımı mâmur eyledi
Zulmet-âbâdımı pür-nûr eyledi

Yine aynı ozan “*Genç-nâme*”⁵ adlı mesnevisinde:

Bulduk çu Nesimî'ni Naîm'ün
Oldu bize rahmet(i) Rahîmun
Bir cur'a meyinden eyledük nûş
Kılduk ne ki ğussa var ferâmûş
Oldı bize Fazl-ı Hak'dan İhsan
Esrar-ı nihan rumûz-ı Kur'ân
Bildük ne ki râz(ı) var bu şehrün
Esrarını anladuk bu dehrün

² Nesâimu'l-Mahabba, Paris, Bib. Nat. F.T. cod., Nr. 316-317. Bkz. Azerî Maddesi (İslâm Ansiklopedisi, Türkçe baskı).

³ *Çagataische Sarachstudien*, s. 141-143.

⁴ Nâîmî, Fazlullah-ı Hurufî'nin mahlâsıdır. (Bu mısradaki Refiî “nesim” sözüyle tevriye yaparak, hem o'ndan bir esinti gelmeseydi, hem de Nesimî onun tarafından gelmeseydi) diyor.

⁵ *Nesimî Divanı*, Hekimoğlu Ali Paşa (Millet Ktpde) 639 no. lu, İst. th. H. 893 (1487-88), nüshanın, 165-171. yapraklarında, Refiî'nin 125 beyitten oluşan *Gençname*'sinden. Refiî'nin *Gençname* ve *Beşaret-name* adlı küçük mesnevileriyle birlikte bir iki hurufî metnini, aslı kendi kütüphanemizde bulunan bir yazmadan yararlanarak, rahmetli Prof. İsmail Hikmet Ertaylan, 1946 yılında, tıpkı basım olarak İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayımları arasında ayrı ayrı yayınlamıştı.

XV. yüzyıl ozanlarından Diyarbakırlı Halîlî⁶, Nesimî'yi içtenlikle izleyenlerden biridir. Şiirlerinden birçoklarını Nesimî'ye nazire olarak yazmıştır. Yazma mecmualarda rasladığımız bu nazîrelerinden birkaçını buraya alıyoruz. Nesimî'nin:

Iyd-ı Ekberdür cemâlün iyde can kurban olur
Ab-ı Hayvandur cemâlün her kim içer cân olur

matlalı gazeline, Halîlî:

Kim ki sen şahun cemali iydine kurban olur
Sıkletinden kurtulur cismün seraser can olur
Ol geda kim hâk-i dergâhun kılar kûhl-i basar
Rû'yet-i eşya kemahî aynına âsân olur

beyitleriyle başlayan nazîresini yazmıştır.

Yine Nesimî'nin:

Leyletü'l-Kadr'ün sevâdı zülf-i pûr-tâbındadır
Vedduha'nun âftâbı yüzî meh-tâbındadır

matla'lı gazeline de:

Ol ki Velleyl'ün rumûzı zülf-i pûr-tabındadır
Vedduha'nun âftâbı yüzü mehtabındadır

beytiyle başlayan gazeliyle tanzir etmiştir.

Fuzûlî'nin de Nesimî'yi severek okumuş olduğu anlaşılmaktadır. Arada iki yüzyıla yaklaşan bir zaman ayrılığı olmasına karşın dil ve anlatımlarındaki yakınlığı kolayca görmek mümkündür. Divanının başındaki:

“El-kudretu ve'l- bekâu li'llâh”

mısraını tazmîn etmesi, Nesimî'nin onun üzerindeki etkisinin bir işaretidir. Hele Nesimî'nin:

Ey tabîb-i âme el çek çâre etmekten bana
Aşıkun cânında dâim derd-i cânân gizlidür

beyti ile Fuzûlî'nin:

Aşk derdiyle hoşem el çek ilacumdan tabîb
Kılma derman kim helâküm zehr-i dermânındadır

⁶ Diyarbakırlı Halîlî, Fatih gününde İznik'e bilim öğrenmeye gelmiş iken bir aşk yüzünden bundan vazgeçmiştir. Bunun üzerine “*Firhat-name-i Halîlî*” adlı bir mesnevi meydana getirmiştir.

beyitleri arasındaki anlatım ve anlam yakınlığını kolayca sezebiliyoruz.

XVI. yüzyılın sūfî şairlerinden ve Halvetî tarikatının Gülşenî kolunun kurucusu ünlü İbrahim Gülşenî⁷ de Nesimî'nin etkili havasından kendini kurtaramamış, onun coşkulu şiirlerini başarılı nazîreleriyle izlemiştir.

Nesimî'nin:

Çün beni bezm-i ezelde eyledi ol yâr mest
Ol cihetten görünür çeşmânuma deyyâr mest

matla'lı ünlü gazeline Şeyh İbrahim Gülşenî:

İçeli câmunı aşkun olmuşem ey yâr mest
Anun içün görürem men devr ile deyyârı mest
Mest-i didârem kim anun aşkıdur her kim ne var
Ol tecellî câmun içüp oldı her huşyâr mest

beyitleriyle başlayan bu nazîresinden başka birkaç gazelini daha tanzîr ettiğini görmekteyiz.

Yine XVI. yüzyılın Gülşenî şairlerinden Usûlî⁸, Nesimî'nin:

Her neye kim bakdun ise anda sen Allah gör
Hanceru kim âzm kılсан ثم وجه الله gör

matla'lı gazelini tahmîs etmiş ve son bendinde Nesimî için "Sipeh-sâlâr-ı râh-ı müstakîm" deyimini kullanmıştır.

XVI. yüzyıl şairlerinden Zâ'fî⁹ ile çağdaşı Kelâmî Nesimî'nin:

Ey saçun zill-i ilâhî ve'y ruhun الله نور
Ravzanun servi boyundur...

matla'lı gazelini tahmîs etmişlerdir.

⁷ İbrahim Gülşenî ölm. h. 940 (1533). Diyarbakırlı olup Aydınlı Dede Ömer Ruşenî'nin halifesidir. Tebriz'de bulunmuşlar, oradan Mısır'a gitmişlerdir. Kanunî Süleymanın çağrısına uyarak bir süre İstanbul'a gelmişlerse de yine Mısır'a dönmüşlerdir. Mevlâna'nın Mesnevîsine *Manevî* adlı bir nazire eser meydana getirmiş, Farsça ve Türkçe divanlarından başka *Sîmurg-name*, *Çoban-name*, *Risaletü'l-Etvar* adlı yapıtları vardır. (bkz. Bursalı Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri, I, 19.; Kufuralı Kasım, Gülşenî maddesi, İslâm Ansiklopedisi, IV, 836., Prof. Yazıcı Tahsin, bitirme tezi Türkiyat nr. 194).

⁸ Usûlî, Vardar Yenicesi'ndendir. Mısır'a giderek Şeyh İbrahim Gülşenî'ye intisab etmiştir. Basılmamış divanında duygulu ve sūfiyane şiirleri vardır. H. 945 (1538) yılında yine Yenice'de ölmüştür. İstanbul Kütüphanelerinde divanları vardır. Bkz. Yazma Divanlar Kataloğu, 112.

⁹ Zâ'fî, ölm. h. 950 (1543-44) Şeyh İbrahim Gülşenî'nin oğludur. Bkz. Ali Emîrî, Tezki-re-i Şuara-i Âmid; Yazma Divanlar kataloğu, 113.

XVI. yüzyıl şairlerinden Hayderî, Nesimî'nin:

Çün ıyan oldu rumûz-ı.... bize
Rûşen oldu nükte-i sırr-ı şeb-i yeldâ.... bize

matla'lı gazelini tahmîs etmiştir.

Hele Huruffîlik, XV. yüzyıldan beri Alevî ve Bektaşiler arasında yayılmaya başlayınca bu topluluğa giren bir çok şairin Nesimî'nin edasına özenddiği daha çok görülmektedir.

XVII. yüzyılda yaşadığı sanılan ve şiirlerinden pek çoğunu hece vezniyle yazmış bulunan Kul Nesimî'de de Seyyit Nesimî'ye benzer şiirler yazma çabası sezilmektedir. Örneğin Seyyit Nesimî'nin:

Sen bana yâr ol ki gönlüm bir dahi yâr istemez
Gönlümün dildarı sensen özge dildâr istemez

matla'lı gazelini:

Dilberâ dil senden özge dahi dilber istemez
Çün müyesser oldu vaslun gayrı dildâr istemez

beytiyle başlayan gazeliyle tanzîr etmiştir¹⁰.

Birçok Hurûfî kitapları da Nesimî ve Seyyid İmad diye ondan sık sık söz ederek, onu mezheplerinin büyüğü olarak gösterirler.

¹⁰ Bkz. Özelli Cahit, *Kul Nesimî*, Türk Etnografya, Folklor ve Turizm Derneği yayını: 3, Töyko Matbaası, 1969: Kul Nesimî'de, Seyyit Nesimî'nin edasından çok, yaşamının etkisi seziliyor. Nitekim, o da kendinden önce ve sonra yaşamış pek çok, ozanlar gibi Seyyit Nesimî'nin hak uğruna canını seve seve verme olayını destanlaştırmaktadır. Aşağıya aldığımız parça bu yönden bir özellik taşımaktadır:

Ehl-i îman işlerin şol demde inkâr ettiler
Çün Nesimî'yi Halep şehrinde ber-dâr ettiler
Öyle kim cevri eyleyüp zulm ile hakkı basdılar
"Ahsen-i takvîm"i gör kim nice inkâr ettiler
Müftiler fetva verüben hakkı bâtil ettiler
Küfr edüp imana gelmez gelmeğe âr ettiler
Hak bana emreyledi söyle deyuben söyledüm
Sözlerüm destan edüp âlemde destân ettiler
Bileyüp bıçakların çünkü canuma kıydılar
Sağ iken ben âşıkı gör nice bîmâr ettiler
Soydular çıkardılar çünkü tenümden derimi
Yas edüp gökte melekler cümlesi zâr ettiler
Ey Nesimî vâsıl oldun Hâlik-ı Rahmân'a sen
Cennetü'l-me'vâ'daki buldun yerini gülzar ettiler

Gıyasuddin de "İstiva-name"sinde o çağın en yüce ve değerli yedi kişisi arasında Nesimî'yi anar¹¹.

Bundan başka Nicholay¹² ve Rycout¹³ gibi eski Avrupalı gezmenler-Türkiyedeki din ve mezhep durumu üzerinde verdikleri bilgiler gerçeklere tüm uymamakla birlikte- o günün dervişlerinin Nesimî'ye büyük saygı gösterdikleri üzerinde ilgi çekici öyküler anlatırlar.

1555'de İstanbul'a gelişinde Fransız elçisi tarafından misafir edilen Nicholas Nicholay, o günlerde İstanbul'da gözde olan dört tarıktan ikincisinin Kalenderî olduğunu, bu tarıkata bağlı olanların zühde çok önem verdiklerini, tekkelerinde Nesimî'nin şiirlerini ve ilâhîlerini coşku ile okuduklarını bildiriyor^{14,15}.

Kendi çağdaşları arasında ve yöresinde şiir dili olarak Türkçeyi en iyi kullanabilen şairimiz Nesimî olduğunda hiçbir kuşku yoktur. Dili, XIV. yüzyılda Azerî lehçesine giren Kadı Burhaneddin'e ve ancak birkaç şiiriyle tanınan Hasanoğlu'nun diline göre çok daha işlenmiş, arı ve pürüzsüzdür.

Bu yüzyılda Anadolu ve Azerî lehçelerinin dil özellikleri yönünden tam anlamıyla kesin çizgilerle ayrılmış olduğunu söyleyebilmek güçtür. Bunun içindir ki bizce Nesimî'nin Azerî yöresinde incelenmesi, dil ve lehçe özelliklerinden çok, coğrafî bir görüşe dayanır. Azerî lehçesinin Anadolu lehçesine göre önemli ayrılıklar göstermesi, doğu anadolu ve Azerbaycan'da İran'ın siyasî ve toplumsal etkisinin artmasıyla başlamıştır. Hele XVI. yüzyıldan sonra mezhep kavgalarının hızlanması, sınırların sık sık kapanmış olması, Türkçemizin değişik coğrafî bölgelerde, değişik etkenlerle gelişmesi sonucunu doğurmuştur.

Bize göre, Nesimî'nin en büyük başarısı, XIV. yüzyılın ikinci yarısında Türkçeyi şiir dili olarak kullanmış olmasıdır. XIII. yüzyılın ikinci yarısında Yunus mûcizesinden sonra Türkçemizin önyasyada şiir dili olarak kullanıldığını iddia etmek çok güçtür. Seyyit Nesimî'dir ki ilk kez, Türk diline şiirin

¹¹ Gibb, History of Ottoman Poetry, I, 356.

¹² The Navigations, Peregrinations and Voyages, made into Turkie' by Nicholas Nicholay, Translated out of the French by T. Washington the Younger. London, 1585.

¹³ Sir Paul Rycout, 1661 yılında II. Charles'ın IV. Mehmed'e gönderdiği bir heyetin üyesi olarak İstanbul'a gelmiştir.

¹⁴ Gibb, I, 357.

¹⁵ Doğu mistisizmi ve özellikle İstanbul'daki tekkeler, dervişler ve tarikatlar hakkında bkz.: Brown, P., The Dervishes; or, Oriental Spiritualism, London, 1868.

büyülü sesini verebilmiştir. Bu başarısının kökenlerine incek olursak, bazı somut gerçeklere ulaşmamız mümkün olabilir.

Anadoluda Türk uygarlığı Selçuklulardan itibaren başlar. Selçuklular kültür bakımından büyük ölçüde İran kaynaklarından yararlanmışlardır. Devletin resmi dili Farsçadır. Hükümdarların ve devlet adamlarının adları bile İran'ın tarihsel kişilerinden alınmıştır: (Keyhusrev, Keykâvus, Keykübâd v.b.) Anadolu'da Türkçenin resmî devlet dili olması ise ancak Selçukluların yıkılmaya yüz tuttuğu sıralarda Karamanoğlu Mehmet Bey gününde (ölm. 1278) gerçekleşebilmiştir.

Doğu Anadolu ve Azerbaycan bölgesinde ise Türkçe geleneği çok daha önceden kurulmuş bulunmaktaydı. Bu alanda Klasik Türk Edebiyatı iki önemli kaynaktan yararlanıyordu. Birincisi, çok eski ve zengin bir geleneğe sahip olan halk dili ve halk edebiyatıydı. Bu yöredeki Oğuz dili ve kültürü, doğudan yapılan aralıksız yeni göçlerle canlanıyordu. Önceden var olan güçlü halk edebiyatı, böylece yeni aşlarla besleniyordu. Bizanslılar, Gürcüler, Ermenilerle durmaksızın savaşlar yaptıkları için bilinçlerini ayakta tutan bu yöre Türklerinin manevî yaşamlarını dile getiren halk ozanları, Dede Korkut Destanları, Oğuznameler ve benzeri halk ürünlerini aralıksız işleyerek temeli sağlam tutuyorlar ve kitleleri etkiliyorlardı.

Aydın kesiminin, buralarda hükümet etmiş Türk devletlerinin ve daha sonraları Moğol ailesinin İran Kültüründen geniş ölçüde etkilendikleri de bilinmektedir. Böylece bu iki temel üzerine kurulan klâsik Azerî edebiyatı gelişmeğe hazır bir durumda idi. Önasyada bu yüzyılda halk için büyük bir teselli kaynağı olan tasavvuf akımı da, bu edebiyatın en önemli yaşam unsuru olmuştur. Hele tasavvufun bir çeşit simgeler halinde anlatılışı ve yorumu olan Hurufîlik bu gelişmeyi daha da hızlandırmıştır.

XIV. yüzyıl sonu ve XV. yüzyıldan sonra özellikle Fazlullah-ı Hurufî ve yandaşlarının Timuroğulları tarafından fecî bir şekilde öldürülmesi, bunlardan canını kurtarabilenlerin de Bektaşîlik gibi bâtmî tarikatlar arasına sığınıp kendi inançlarını bu çevrelerde benimsetmiş olmaları önemli bir hareket olarak değerlendirilmelidir.

Öyle sanıyoruz ki, Hurufîlerin dünya görüşlerini, inançlarını bir takım simgelerle, gizli işaretlerle anlatmasında dış baskıların etkisi olmuştur. Bütün panteistlerde içe dönüş kendi mesleklerinin normal bir gereği olmakla birlikte ehl-i zâhirden ayrılmak, onların zararlarından korunmak içgüdüğü de ehl-i tasavvufta böyle bir gizlenme zorunluğu yaratmıştır. Sonra da bu birikim zaman zaman büyük patlamalara yol açmış, mizac itibarıyla coşkulu sû-

filer, yine bazı tezkire yazarlarının deyimleriyle “keşf-i esrâr-ı estâr” eylemişler (sırları açıklamışlar), “hân-ı hâssı âmiye aş eylemişler”dir. Dış baskılarla, duyguları içe itmenin (refoulment) derin anlamlı, büyük sözler söylemenin nedeni olduğunu kabul edebiliriz.

Nesimî'nin:

Derya-yı muhît cûşa geldi
Kevn ile mekân hurûşa geldi
Sırr-ı ezel oldı aşkârâ
Ârif nice eylesûn müdârâ

demesi de böyle bir psiko-sosyal etkinin sonucundan başka bir şey olmamak gerekir.

Sublime duyguların içe itilmesiyle meydana gelen ruhsal birikim, dış baskıların etkisiyle büyük patlama olanaklarını hazırlıyor. Varlık birliği görüşüne (panteizm) yalnız inanan değil, yaşamını bu felsefe içine sokan, belirli manevî yolları aşip “fenâ fi'llâh” aşamasına ulaştığını duyan lider yaratılışlı idealist kişiler, derin inanç, aşk ve sonsuzluğa erişme coşkusu içinde fânî ve mecazî varlıklarını harcamayı son derece normal bir olgu sayıyorlardı.

Böyle bir manevî sarhoşluk ve aşk coşkusu içinde:

Fâş eyledüm cihanda Ene'l-Hak rumûzunı
Doğrı haberdûr ânun için dâre düşmüşem

ya da:

Çün Nesimî'nün makamı Kâf imiş Ankaleyin
Şol muallâ-kadre ger âlî-gûher dirsem nola

gibi coşkulu ve kendini güven içinde gördüğünü belirten mısralar söylemesi, iç yaşamını yansıtmaya yönünden gayet normaldir.

Nesimî'nin şiirlerinin en güçlü ve ağır basan yönlerinden biride lirizmdir. Sûfiyane aşkı canlı bir dille anlatabilmesi onun sanatçı kişiliğinin temeli sayılmalıdır.

Vahdet-i vücud ve Hurûfilik inançları onun şiirlerinde iç içe girmiş durumdadır. Aslında Hurûfilik tasavvufun değişik bir yorumundan başka bir şey değildir. Sûfilik akımının geliştiği bu dönemde, varlık birliği inancını benimseyen pek çok şair yetişmiştir. Ancak tasavvufu öğrenilmesi gereken bir bilgi, ya da bir moda saydıklarından hiçbirisi Nesimî kadar başarılı ve etkili olama-

mıştır. Yukarıda belirtmek istediğimiz psiko-sosyal nedenlerle, Nesimî, kendinden önce yetişmiş Hallac-ı Mansur (857-922)¹⁶ gibi büyük panteistlerin yolunu izlemiştir.

Tasavvufta aşkın ve cezbenin önemli bir yeri vardır. Aşk olmasaydı bu evren ve bu varlıkların hiçbiri olmayacaktı. Onun için aşk, illet-i tekvin (yaratılışın nedeni) olarak değerlendirilir. Evren yaratılmadan önce o Ezelî Kudret (Tanrı) kendi âleminde idi. Bu sırada ne zaman, ne yer, ne de madde ve ruh vardı. Bu durumda Hak, Aşk-ı Zâtî nedeniyle kendi güzelliğini yansıtmaması için tecelli etti. Sûfîler, evrenin var olmasını Tanrı'nın kendi özüne âşık olması nedenine bağlarlar. Tanrı'nın görünüşünden ibaret olan mecazî varlıklar da asıl ve öz olan gerçek varlığa aşkla kavuşurlar. Onun içindir ki gerçek aşk, Tanrı aşkıdır. Amaç, gerçek aşkı yaşamak, Hakk'ın aşkında yok olmaktır. O zaman ortada Tanrı'dan başka hiçbir varlık kalmaz, seven, sevilen bir tek şey olur. Nesimî, bu durumu divanındaki pek çok beyitlerle dile getiriyor.

Divanının başındaki ünlü mesnevîsi bu tema üzerine yazılmıştır:

Mâşûk ile âşık oldu bir zât
Mahv oldu vücud-ı nefiy u isbât¹⁷

* *
*

Bir başka bölümde:

Aşka fenâ-yı mutlak ol geç yürü âk u tâkdan
Cevher-i lâ-mekân nice beste-i şeş cihât olur

Asıl amaç aşk-ı İlâhî'de mahv olmaktır:

Aşka mahv oldu Nesimî tâ ki ayruk şem'ine
Etmesün pervane kim aşkun kemali bendedür

Gerçi Hakka ulaşmak için bir takım yöntemler vardır; ama bunları yerine getirmekle yetinmek asıl amaca ulaşmak demek değildir. Amacı bir yana iterek araçta kalmak gülünçtür, boşuna zahmettir. Nesimî, temel felsefeye inemeyen, amacı yitirip araçta kalanları bütün öbür sûfîler gibi kınamaktan da geri kalmaz:

¹⁶ Ebu'l-Muğîs Huseyn b. Mansûr, Beyzâvî Büyük İslâm sûfîsi. Bu zatın yaşamı ve yapıtları üstünde uğraşan büyük müsteşrik Louis Massignon olmuştur. Bkz. İslâm Ansiklopedisi Hallac maddesi)

¹⁷ "Lâhilâhe illâ'llah" birlik sözcüğünde (Lâ) nefy ile "illâ" ispat kalkınca geriye yalnız "Allah" kalır.

Halvet u erbain ile kimse irişmedi Haka
Zuhd ú salâha meyl iden fikr-i muhâle düşmesún

* *
*

Mescid u hanikaha sen sûfî teg olma ğurre kim
Âşika cümle yir u gök ma'bed-i sūmenât olur

der.

Tasavvufa göre bir tek varlık vardır. O da Tanrının varlığıdır. Tanrının en yüce tecellisi olan insan tüm tutkularıyla savaşıarak İnsan-ı kâmil olmak, asıl yüce kaynağa, Hakka ulaşmakla görevlidir. Mâsiva'dan geçmek¹⁸, âlâik kaydından kurtulmak ve ene'yi¹⁹ öldürmek Hakka ulaşmanın temel koşullarıdır. O'ndan başka her şey, insanı Hakk'a ulaşmaktan alıkoyar. Nesimî tasavvufun bu görüşünü şöyle dile getiriyor.

Dilberún aşkında ey zâhit ikilik perdedür
Benliğún ref' olmayınca aradan gitmez nikâb

Bu anlayışa varıldı mı artık her şey vahdet gözüyle görülür:

Kahr u lutfun illeti mânide vahiddür velî
Bilmedi Şeytan bu tevhîdi ehadden oldı dūr

Nesimî'nin şiirinde klasik Türk edebiyatının özelliklerinden bir çoğunu bulmak mümkündür. Şair biçim ve öz yönünden divan edebiyatının koşullarına bağlı kalmış ve tüm şiirlerini aruzun çeşitli ölçüleriyle yazmıştır.

Merhaba hoş geldün ey ruh-ı revanum merhaba
Ey şeker-leb yar-ı şîrîn lâ-mekânım merhaba

gibi hiç zorlanmadan söylenmiş şiirlerinin yanibaşında:

Gerçek yarım dilinden bunca yalan gerekmez

gibi sözcükleri ezip büzdüğü, aruz hataları yaptığı mısraları da vardır.

Klasik şiirimizin henüz kurulmaya başladığı bir dönemde bu şekil aksaklıkların yanı başında mazmun ilişkilerinin de derinlik kazanmadığı dikkatimizi çeker. Özellikle mazmunları yerli yerine oturtmak çabasıyla yazdığı şiirlerde, bir zorlama, hatta bir yapmacık çabası kendini gösterir.

¹⁸ Tanrı'nın dışında olan her şeye "mâsivâ" denir

¹⁹ Alâik kaydı: İlişki bağları. Ene: Arapça, "ben" demek, Tasavvufa göre, "ben" ortadan silinmeden, gerçek varlık olan "O"na (Tanrı) ya ulaşma olanağı yoktur.

Leb-i lâ'lün zülâl âbından ayru
Şerab u Çeşme-i Hayvan gerekmez

beytindeki “leb” sözcüğüyle ilgili lâ'l, şarab, Ab-ı Hayvan kavramları yüzeysel bir çağrışım sonucu arka arkaya dizilivermiştir. Oysa, Fuzulî gibi bir iki yüzyıl sonra gelen usta şairlerde bu çeşit ilişkiler çok daha ustaca saptanmıştır.

Divanında pek çok olmamakla birlikte:

Anun ki Hacc-ı Ekberi ey cân sen olmadun
Beytü'l-Harâma varmamış anun *safası* yok

beytinde olduğu gibi tevriyelerle:

Urdu firkatun odı uş cigerün *yanedurur*
Gelmedi cânuma vaslun mededi *ya ne durur*

beytinde olduğu gibi cinaslara ve söz oyunlarına ratlamak mümkündür.

Nesimî'nin şiirinde insan unsuruna en önemli bir yer ayrılmıştır. Bunu elbette ki batılı anlamda humanist bir görüşe bağlamak olanaksızdır. İnsana büyük değer vermek anlayışı da tasavvuftan ve hurufîlikten geliyor. Panteistler, yüce Tanrı'nın insanda bütün kemaliyle tecelli ettiğini (yansıdığını) ve insanın “sûretullah” olduğunu kabul ederler. İnsan, Allah'ın esmâ ve sıfatının tecelligâhıdır.

Hurûfîler de biraz değişik bir yorumla Tanrı'nın ilk kez sözle tecelli ettiğine, sözün de harflerle gösterildiğine, 28 ve 32 harfin ise en iyi belirtisini insanda bulduğuna inanırlar. Böylece, insan Tanrı'nın mazharı yani zuhur ve tecelli ettiği en yüce varlık olur. İnsanın bir gönlü vardır ki bütün ilâhî yücelikler oraya yansır. Bu nedenle Nesimî'ye göre insan, en büyük saygıya değer görülmelidir. Hatta ona doğrudan Tanrı demek yerinde olur. İnsan'a saygı göstermeyen ise, Kur'an'da belirtildiği gibi İblis'tir ve Tanrı'dan uzaklaşmıştır²⁰.

Sen ahsen-sûrete inkâr edenler
Azazıldür ki düşdi Tanrı'dan dür

İnsanın bütün evreni yansıttığını söyler:

On sekiz bin âlemün âyinesidür sûretün
Kim ki şol mir'atı buldı oldu “min ehli's-sürûr”

²⁰ Ayet.

Daha ileri giderek insanın doğrudan doğruya “Hak” olduğunu söylemekten bile çekinmez:

Sana bu hüsn-i cemâl ile ayâ ayn-ı kemâl
Korkdular Hak demeğe tutdular insan dediler

Divanının birçok yerlerinde Kur'an'ın pek çok ayetlerini ve Huruf-ı Mukattaa denilen sembolik bölümlerini “sûret-i insan” ile yorumlar.

Şu beyitlerde olduğu gibi:

Ey münadî ey müdellil ey nida-i طا وü ها
Ey ki yetmiş yedi harfun istivâsı كاف ها

*
* *

Ey yüzün انا فتحنا ey cemâlün Fâtiha
Ey boyun-çün قل تبارك geldi Sidr'el-Münteha

*
* *

Ahsen-i takvîm sensen ey الم نشرح لك
Ey ruhun القمر شق çün doğdu şems-i والضحي

gibi pek çok beyitler bu çeşit bir inanç ve yorumun sonucudur.

Çok genç yaşından beri yaşamını gezmenlikle geçirmiş olan Nesimî'nin her uğradığı yerde sûfilerle, şairlerle ilişki kurmuş olması, doğaldır. Bu bakımdan aslında Türkçe, Farsça, Arapçayı çok iyi bilen şairin bu temaslarının da yardımıyla şiir tekniğini yeterince kavramış olduğunu kabul etmek yerinde olur.

Şiirlerini dikkatle incelediğimizde şairin zamanının sûrî ve bâtinî bütün bilimlerine vakıf olduğunu görebiliyoruz: Kur'an'ı ezber bildiğini, tasavvufî, hurufî, batınî görüşlere göre tefsir ve tevilini rahatça yapabildiği kanısına varıyoruz.

Ayrıca, şiirlerinde eski Yunandan gelen hükemâ felsefesini, ortaçağın doğuda modası olan ilm-i nucûmu çok iyi bildiğini gösteren örnekler var. Üstadı Fazlullah-ı Hurufî'den, onun ulûm-ı garîbe, cefr, simyâ gibi bilgileri iyice öğrendiği anlaşılmaktadır.

Nesimî'nin şiirlerinde ticaret terimlerinden, satranç terimlerine dek geniş bir kültürün yansıdığı görülmektedir. Hazırlanacak bir Nesimî sözlüğü ile bütün bu özel nitelik taşıyan terimlerin yanında halk deyişleri, atasözleri ve ağız özellikleri ortaya konmuş olacaktır.

Bu konuda Azerbeycan Bilimler Akademisi'nin yaptığı değerli bir inceleme bizim için iyi bir örnek olabilir²¹. Bu yapıtta şâirin divanındaki bütün sözler Arap alfabesine göre fişlenerek sıralanmıştır. Nesimî'nin dili ve lehçesi üzerinde varılabilecek olumlu bir yargıya ancak böyle bilimsel bir yapının çeşitli yönlerden incelenmesiyle ulaşılabilir, kanısındayız.

Üzülerek belirtmek gerekir ki, fakülte ve bilim kurumlarımızın eski metinleri istenilen nitelikte yayımlamak konusunda yeteri kadar istekli olmadıkları da görülmektedir. Edebiyat tarimizle ilgili bilimsel çalışmaların otantik metinlere dayandırılması gereğini belirtmeye bilmem lüzum var mı?

²¹ Cihangir Kahramanof, *Nesimî Divanı'nın Leksikası*, Respublica Elyazmaları Fonu, ELM Neşriyatı, Baku 1970. Divan XVI. yüzyılda Peşekâr Hattat tarafından kopya edilmiş, güzel nesih hattı ile çeşitli nüshalarla karşılaştırılmış ve teknil edilmiş olduğu belirtiliyor. Bu eserden incelediğim beyitlerden Nesimî divanının Türkiyedeki kopyalarının şive özelliklerini daha iyi yansıttığı kanısına varmış bulunuyoruz.